

II.

Csabai gyermekévek (1852–1854)

REÖK ISTVÁN

Ki volt Reök István, ez a szigorú nagybácsi, akiről oly sok panasz szól az *Emlékeimben*? Származását már ismerjük. Munkácsy édesanyjának öccse, a legfiatalabb a Reök családban. Jogot végzett. Munkácsy szerint a forradalom előtt keresett ügyvéd volt Pesten, és *„nagyon jó körülmények”*² között élt. *„Háború után megfosztották ügyvédi oklevelétől és Csabán telepedett le, minden foglalkozás és pénz nélkül... Nagybátyám szerény agglegény-életet élt...”* – olvashatjuk az *Emlékeimben*.

Ebből a képből származott a „kedélytelen, nyers agglegény” elmélete, amelyet oly sokszor idéznek Reök Istvánnal kapcsolatban. (Pedig Munkácsy nem ezt írta. A francia kiadásban ez olvasható: *„l'existence d'un garçon bien modeste”* = nagyon szerény legényéletet. Tehát nem agglegényéletet. S a „legényélet” itt az életmódra, a körülményeire vonatkozik.) Még legtöbbet Malonyay említ róla: művelt, eszes ember, amíg Pesten lakott, a *„művészi és írói köröknek ismert alakja”*, a *„radical kör”* jegyzője. Malonyay megjegyzései lényeges adatok Reök István személyével kapcsolatban!

Tekintve, hogy Munkácsy csabai élete teljesen összefonódik Reök Istvánéval, aki Munkácsy önéletrajzának másik főszereplője, s tanulmányunkban is mindvégig fontos szerepet tölt be, kíséreljük meg felrajzolni életútját Csabára kerüléséig. Ez a megjelent könyvészeti források, Reök néhány cikke és levele, valamint egy róla írt bizalmas jelentés alapján – melyet a csabai főszolgabíró írt 1853. január 3-án a megyefőnököknek – eléggé pontosan megrajzolható.

Reök Istvánt, a mándoki tisztartó fiát az 1830-as években az eperjesi kollégiumban találjuk. A kollégium jó iskolának bizonyult. Ezekben az években, a reformkori küzdelmek fellendülése idején élte fénykorát a kollégium diáktársasága, amely radikalizmusával, a hazafias eszmék követésével a leghíresebbek közé tartozott a kor diáktársaságai között. Kölcsey és Széchenyi eszméi, a *„honszeretet, művelődés és a társadalmi haladás gondolata”* fogta össze az ifjúság legjavát tömörítő társaságot. Közülük került ki a XIX. század több kiválósága: Henszlmann Imre építész, egyetemi tanár, MTA-tag; Pulszky Ferenc művészettörténész, MTA-tag; Vahot Imre író; Vachott Sándor költő; Sárosy Gyula költő (nevével még többször találkozunk); Hunfalvi János földrajztudós, egyetemi tanár, MTA-tag; Irányi Dániel politikus, a későbbi Függetlenségi Párt elnöke; Kerényi Frigyes, a kor ismert költője stb.

„Egész társaságra való irodalmár vetődött itt össze” – írja a társaság fénykoráról Csaba későbbi krónikása, az épp akkor eperjesi diák Haán Lajos. *„Rök Pista volt közöttünk a legkitűnőbb színészi tehetség, s dörgedelmes hangjával mind a komikum-, mind a tragikumban nagy hatással működött; – ügyvéd, utóbb gazda lett belőle, pedig legfőbb hívatása volt Thália papjává lenni”* – emlékezik rá Vahot Imre.

Valószínűleg ez a baráti kör és a szellemi élet igénye vitte Pestre a kollégium után. 1839-ben már Kazinczy Gábor néhány tucat ifjút tömörítő baráti társaságában találjuk, amelyről azt tartja az irodalomtörténet, hogy Kölcsey és a korai kispolgári radikálisok mozgalmát kötötte össze Petőfi korával és körével.

1845-ben nősül. Felesége a budai illetőségű Grobetti Lujza, valószínűleg annak a budai polgárcsaládnak a tagja, akik közül hármat is találunk az 1848-as első magyar minisztérium pénzügyminisztériumi tisztviselői között. Házasságukból két leánygyermekük született.

² A korábbi fordításban kissé túlozva: *„fényes körülmények között élt”*.

Jól képzett ügyvéd lehetett, s „*mint tabuláris ügyvéd némely uradalmaknak képviselője*” volt. „*Míveltsége... és képzettsége minden tekintetben kitűnő, beszéli és írja a Magyarországon szokásban lévő négy nyelvet (magyar, német, latin, szláv – Cz. I.) s franciául is ért. Ezenkívül pedig muzikális és ezen szenvedélyének sok időt szentel*” – írja róla a csabai főszolgabíró.

Bár Munkácsy és Malonyay jó nevű, befutott ügyvédnek említik Reököt, Reök Istvánnak egy 1847-ben gr. Teleki Lászlóhoz írt levele ellentmond ennek a képnak:

„... a rosszból nekem is kijutott részem. Állásom éltem derekán, családosan, becsületes ügykezet ellenére sincs távolról is biztosítva, mi annyival inkább aggasztó, mivel félelmes okaim van hinni, hogy családom egészségi állapota folyvást költséges eszközök alkalmazását teendi szükségessé. Kinézéseim csekélyek, amihez az is hozzájárul, hogy politikai állásunk közlegény létemre sem engedi, hogy azon most már magasabb állású egyéniségekhez közeledjem, kik korábbi viszonyoknál fogva talán figyelmökre méltattak volna.”

Nemcsak gyermeke betegeskedése aggasztja tehát, hanem állását is bizonytalannak tartja. Ezért kér támogatást Telekitől: adandó alkalommal juttassa valamilyen álláshoz, s „*én minden becsületes munkára, csak tehetségem bírják, igen kész vagyok*”.

Képességeit, tehetségét bizonyítják, hogy az 1848 előtti baloldali radikális mozgalom központjának, az Ellenzéki Körnek alakulásától, 1847. január 24-től kezdve jegyzője volt. A kör elnöke a fent már említett gróf Teleki László, ez a haladó főnemesi politikus, a forradalom és szabadságharc mindvégig hű embere, az 1861-i Határozati Párt tragikusan elhunyt vezetője. Alelnökei a tudós Fényes Elek és a kor irodalmi vezére, Vörösmarty Mihály. A szűkebb választmányi gyűlésen rajtuk kívül ott találjuk a kor más neves egyéniségeit: Kossuthot, Bajza Józsefet, a kor másik irodalmi vezérét s Irányi Dánielt. A 608 tagot számláló kör nyilvántartásában 131.-nek olvashatjuk Erkel Ferenc nevét, 417.-nek Petőfi Sándorét – hogy csak a legismertebbeket említsük.

Semmi kétség, hogy az a 15 hónap, melyet az Ellenzéki Kör jegyzőjeként eltöltött ebben a környezetben, egész életre szóló élményt hagyott Reök Istvánban. Bizonyítja ezt egész csabai működése s a róla írt nekrológ, amely szerint a csabai tanácsstermet „*élvezetessé tették tudományossággal párosult eszmedús beszédei*”, de „*bérci sas*”-ként szálló elképzeléseit alig követhették. A reformkor szellemének ez a továbbélése mindvégig érezhető lesz munkásságában.

Az Ellenzéki Kör 1848. április 16-án Radical Körré alakult át. A márciusi forradalom után, április 30-án még Reök István fogalmazta meg a Radical Kör feliratát a kormányhoz, a nemzetőrség toborzásának megkezdését sürgetve. A május 2-i tisztújító közgyűlésen még ő a jegyző, de a szavazás alkalmával csak a második helyet szerzi meg, így a jegyzőséget átadja. Jelentős (96) szavazatával azonban bekerül a választmányba, de csak a következő, május 18-i közgyűlésen jelenik meg. Többet nem találkoztunk a nevével. Mi okozta távolmaradását? Kibuktatása a jegyzőségből, vagy a Radical Kör programja ment túl politikai álláspontján?

A mérsékelteltekhez való tartozását több adattal bizonyíthatjuk. 1848 elején rosszálló véleménnyel ír Kemény Dénes konzervatív álláspontjáról, de elveti Irányi Dániel élesebb hangját is. (Sikerül Irányit rávennie, hogy a Lónyai kizárását javasló indítványból a „*becstelen*” szót kihagyja, s maga is az indítvány ellen szavaz.) Ugyancsak a radikálisokkal való szembenállására utal egy 1850-ben Erdélyi Jánoshoz írt levelének néhány sora is: „*Kokó Janóval is beszéltem egyszer, neki sem oly véres már a szája...*”

1848 májusától a mérsékelteltekhez tartozó Klauzál Gábor minisztériumában van állásban, a kereskedelemügyi osztály egyik „titoknok”.

A szabadságharc végső szakaszában ő is Cserépváron húzódik meg testvérénél, Reök Antalnál. Itt találkozik utoljára nővérel, Munkácsy édesanyjával. Cserépvári élményeit évtizedek múlva, 1870-ben írja meg a *Békés* című gyulai lapban.

1849. november végén tér vissza Pestre. Helyzetéről így számol be barátjának, Erdélyi Jánosnak, a polihisztor költőnek, később sárospataki tanárnak:

„... nőm s alig ismert másodszülettemet nagyobb bajon kívül találtam, s mit mondjak, ismered a gyarmatos fájaldmát, kinek távolléte alatt, virágzó telepeit feldúlta az ősz törzsek korcs ivadéka. Alig veték új lakomban felhalmozott holmimra egy futó pillantást, s rohantam kifelé, hogy számba vegyem a megmaradtakat, ah, mily kevesen vannak ők, s mily körülmények között, mily hangulatban! Lassan ittam a mérget, mely lelkem még inkább hervasztá.”

Beszámol a baráti kör megmaradt tagjairól. Csupa keresztnév, számunkra alig megfeythető. Legfeljebb Sándor és Imre mögött sejtethjük a két Vachotot. Bajzáról név szerint megemlékezik, hogy Pesten van, majd egy részvétteljes sor: „Szegény Miska bácsit kihallgatták...” Minden biztonnal Vörösmarty Mihály 1850 elején történt jelentkezése és kihallgatása áll a szájalom mögött. Erdélyi, Vörösmarty, Bajza barátsága bizonyítja, hogy Reök valóban ismert tagja volt a pesti írói és művészi köröknek, ahogy Malonyay írja.

A baráti kör számbavétele után megvetően emlékezik meg a magukat „purifikálók” (magukat az osztrákok előtt tisztázni kívánók – Cz. I.) seregéről, majd így folytatja levetét:

„... néhány napi keserű kóborlás után gondolkodtam, mint kellene kikeletig az időt tölteni! Nyelvtudomány és zenére adtam fejem, volt is zene, de dal nem volt, nem nálam és nem máshoz, suttogás és kártya, ennyiből állt a mulatság. Jutni jutott dal eszembe elég s te mindannyiszor, édes jó Janim! Hisz igaz, hogy utóbbi éveimből a kellemes emlékezetnek csak kevés viráginál állhatok meg, de kis körünk, dalaink emléke annál becsesebb sóvárgó lelkenek. – Határoznom kellett. Ha egyedül állék, könnyen határozék vala, kicsi tarisznya, egy görcsös bot nem sokból megy ki, de így – határoznom kellett, s fejemre határoztam a legbizonytalanabbat. Egy tisztán állt előttem, hogy Pesten nincs maradásom, tehát odébb, hová? Annyiból, hogy amerre szemem tekint, nincs egy talpalatnyi földem is... annyiból mindegy lett volna a világ bármely része felé indulnom, de BCsabán testvérem lakik, ki biztatott, csalogatott s én... ide költöttem ebbe a nagy faluból kis várossá traversált helységbe, mely hogy pályám netovábbjává ne váljék, ahhoz hej – állapotok kellenének. S itt volnék hát ide s tova egy hónapja fülig prosában (prózában!) és irtózatosan józanul.”

Az előbbiekből nyilvánvaló, mi indította Reököt, hogy Pestet elhagyja. A szabadságharc utáni megtorlás bizonytalanná tette az életet a fővárosban. Talán anyagilag sem látta biztosított-nak családjá helyzetét. Elveit, politikai felfogását Erdélyihez írt levele befejező soraiiban olvashatjuk:

„... legyen a nemzet néma, érezze, mi a dalban van, de ajkára ne szálljon az, tegyen úgy, mint a fülmile az év zord szakában s várja a tavaszt!... tűrd a cilicumot (szilenciumot = kötelező csendet – Cz. I.), reméld, hogy leoldja azt az idő, a sebek pedig, az ily sebek majd csak behegednek.”

A nemzet legjobbainak hangja volt ez – a Deák Ferencnek tulajdonított „passzív rezisztencia” (passzív ellenállás) kezdete.

De hogy maga sem gondolt hosszú ideig Csabán maradni, sőt csapásként fogná fel az ittmaradást, az idézett részletből ez is kiderül.

Csabán mindenesetre megnyugtató anyagi támaszt talált. Legidősebb testvére, Karolina – vagy ahogy itt nevezték, Sarolta – Steiner Jakabnak, az 5500 holdas Apponyi-birtok uradalmi inspektorának volt a felesége. Steinernek inspektori jövedelme mellett két szárazmalma, két kocsmája, 190 hold saját földje s legalább 780 hold bérlete volt. Házában – Csaba legszebb nemesi kúriájában – három belső cselédet tartott, hasonlót csak Vidovszkyéknál találunk – velük még később találkozunk –, de ott sok a gyermek, Steineréknél egy sem. Steiner tekintélyét bizonyítja, hogy 1937-től 1853-ban történt lemondásáig a hatalmas csabai evangélikus egyház világi felügyelője volt. Ez a tekintély lehetett Reök legnagyobb oltalma, amelynek hatására Polner főszolgabíró is teljesen elhallgatta Reök 48-as tevékenységét: A forradalom alatt „tudtommal

semmi valami kitűnő szerepet nem vállalt” – írja a csabai főszolgabíró 1853 januárjában kelt jelentésében a megyefőnököknek.

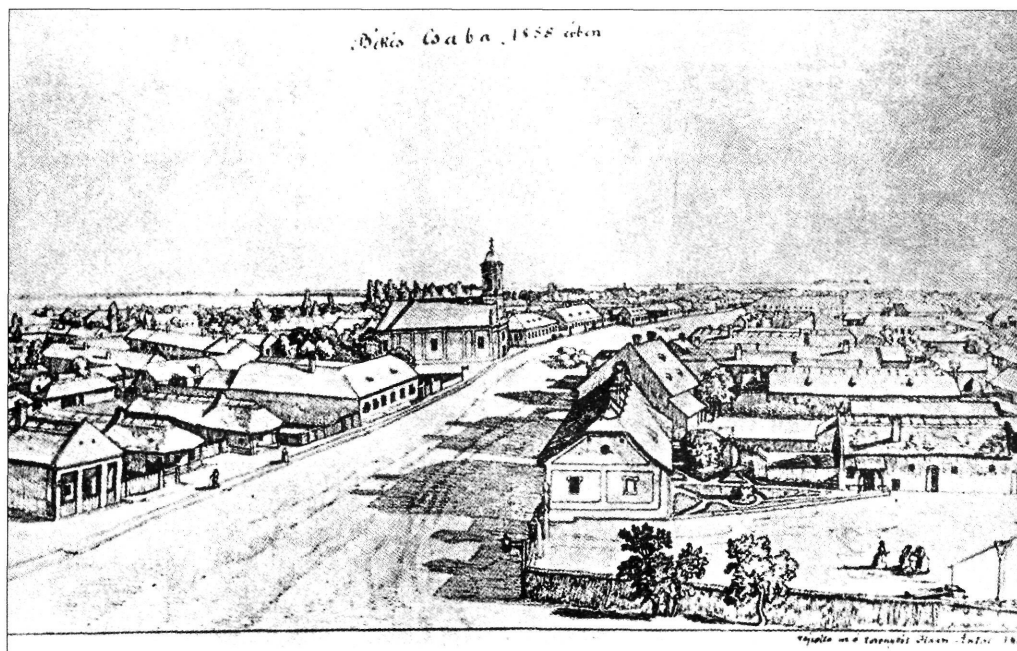
Nem tudjuk, voltak-e Reöknek más ismerősei is a vidéken. Mert az egykori Ellenzéki Kör tagjai között találjuk a Csabán is birtokos Inkey Józsefet és Zsigmondot; a két Boczkót – Károlyt és Sámuel –; a harmadik, Dániel, a csabai Stockhammer-birtok egykori fiskálisa, az Aradot ostromló honvédsereg híressé vált kormánybiztosa, aki már az osztrák börtönökben tölti 10 évre szabott várfogságát. Közvetlen baráti társaságából „Trombitás Gyula” van a környéken. (Az *Arany Trombita* című politikai pamflett szerzője, Sárosi Gyula, Komádiban tanít álneven. A következő évben halálra ítélik.) Őt készül felkeresni – Erdélyihez írt levele szerint – Csabára érkezése után.

És Csaba? Az 1850-es összeírás után Csabát 4852 család, 23 400 lélek lakja. Nemzetiségre nézve 21022 „tót”. A családfők foglalkozása: honoratior 79, bejegyzett kereskedő 45, iparúzó 348, földművelő 2292 és napszámos 2077. Van egy szeszgyára, mely napi 15 akó szeszt; egy sörháza, mely 26 hordó sört készít; egy 8 embert foglalkoztató, 4 kőre járó gőzmalma, napi 480 mérő búzaliszt őrlésére.

Van két nyilvános római katolikus, egy fiú nyilvános evangélikus, egy görög nem egyesült, egy izraelita és ezenkívül egy fiú és egy leány magániskolája...

Gyártulajdonos kettő, nagykereskedő egy.

Van öt ügyvéd, 4 okleveles és 30 közönséges bába, 4 orvos és egy barom orvos, egy jószágigazgató (Reök István sógora, Steiner Jakab – Cz. I.) és két uradalmi gazdatiszt (az egyik Vidovszky János – Cz. I.); egy római katolikus lelkész 2 segéddel, egy evangélikus lelkész 2 segéddel, egy görög nem egyesült és egy izraelita lelkész. Van egy fő- és 19 aldohányárus, egy sorsjegyszedő és egy postamester.

1. kép. *Békéscsaba központja 1858-ban*

Haan Antal rajza

2. kép. *Békéscsaba központja Munkácsy gyermekkorában* →

Részlet a város 1843. évi térképéről. Békés Megyei Levéltár, Gyula

A tanulmányban leírt események színhelye 1. Reök és Miska első csabai lakása. 2. Omaszta Zsigmond. 3. Steiner-ház. 4. Szulimánék háza. 5. Az Élővíz-csatorna hídja. 6. A vásári mulatozás valószínű színhelye. 7. Reök és Miska második lakása. 8. Vidovszkyék. 9. A csabai nagyvendéglő. 10. Bartókyék. 11. Lang György háza. 12. Munkácsy lakása 1865-ben. 13. Gerendás felé. 14. A Szarvasi úti temető.

Íme a teljes leltár úgy, ahogy a Bach-rendszer pontos adminisztrációja megkívánta.
S mit tehetünk még hozzá?

Három templomtornya jelzi a város központját a hatalmas piactér szélein. Vannak viszont jókora portákat takaró hosszú kerítései, széles utcái – a házak előtt 1834 óta deszkapallókkal gyalogjárók részére –, egyébként feneketlen sár vagy por, ahogy az időjárás engedi. Alakul egy új városrész a Körös-csatornán túl a gyulai út mentén, ahol a város tehetősebbjei – köztük Miska nagynénjének férje, Steiner is – igyekeztek rangjukhoz és pénzükhöz méltó házakat, kúriákat emelni.

Ide érkezett hát Reök István, feleségével és másfél éves kislányával 1850 áprilisában. Letelepelési szándékát bejelentő írása megmaradt a megyei levéltárban.

„Tisztelt Tanács!

Körülményeim úgy hozták magokkal, hogy előbbi lakhelyemet, Pestet végképp odahagyjam. S mivel újabb települ Csaba városát választám, tisztelettel járulok a Tisztelt Tanácshoz, hogy e lépésemet, jogainál fogva megengedni és azt tudomásul venni szíveskedjék.

*Ki egyéberánt tartozó tisztelettel vagyok
a Tisztelt Tanács*

*alázatos szolgája
REÖK ISTVÁN”*

Állapota a lehető legrosszabb. Előzőleg egyéni tragédiák is sújtották. Még Pesten meghalt elsőszülött gyermeke, Ilka, aztán apját és nővérét – Munkácsy édesanyját – temette, végül két unokatestvér és egy hú barát követte őket. Elveszett az ország, melynek építésében maga is közreműködött, elveszett a „kis kör”, a baráti társaság, mely évtizedek óta a szellemi élet kielégítését, hazafias lelkesedést, cselekvési lehetőséget jelentett a jövőt kereső reformnemzedék tagjainak.

„Kutyául vagyunk édes Janim – írja Csabáról Erdélyinek –, magunkféle embernek irtozatos egzisztencia, innám, de nincs kivel, kiért és miért, danolnék, de nincs kivel és kinek, futnék, de nyakamban kölönc (kolonc – Cz. I.), káromkodnék, de helyzetemben a legfelső, é -n kezdem, s nincs meg a kellő gradáció (fokozatosság – Cz. I.), örökösen pedig az istennel is megunja magát az ember.”

Ez a keserű kifakadás egyben magyarázata is annak a tevékenységnek, melybe hamarosan Csabán kezd, keresve az utat, hogy tehessen valamit, valakiért és valamiért. Nem véletlen, hogy a levélben a „*dalaink*” szót kétszer is ritkítva írja, jelezvén, hogy más értelmet is szán neki.

Meglepő, hogy a Csabán eltelt egy hónapról így számol be barátjának: „*Kapáltam, barátom, három hét óta eleget, hogy mindenem fáj bele, a hegedűt sem birom...*” Úgy látszik, valamiféle földhöz jutott, melyet egyelőre maga művel. Zsilinszky Mihály (későbbi veje és életrajzírója) és Malonyay szerint Steiner közbenjárására Apponyi gróf bízta meg ügyészi teendőik ellátásával. 1851 februárjában találkozunk először nevével a városi iratok között, amikor a grófnők megbízásából a csabai járásbíróshoz fordul Csaba város ellen pert indítva, mert a hatalmas összeget kitevő – 1845-ben kötött – örökváltság fizetését a város elmulasztotta. Más forrásokból ismerjük, hogy a grófnők megnyerték a pert, s a várost a váltságdíj megfizetésére kötelezték.

Ha Pesthez képest nagyot változott is sorsa, aligha szűkölködött anyagiakban. Az 1851/52-es adókiivetés szerint két cselédet tart, személyes kereseti adója annyi, mint más ügyvédé. Legkésőbb 1852 végéig pedig 291 hold haszonbérletre tesz szert: 255 holdat Gerendáson, 36-ot Csabán bérel.

Míg anyagiakban lassan rendezi életét, családi élete teljesen felbomlik. 1851. október 11-én meghalt második gyermeke is, a két és fél éves Gizella. Ezekben az időkben hagyja el felesége, aki – beadott ütlevélkéréleme szerint – Csabáról eltávozva visszautazott a fővárosba.

Reök teljesen egyedül maradt, így a néhány hónap múlva Csabára érkező Miska már csak az „*agglegény-életet*” élő nagybácsit láthatja.

CSABÁN 1852-BEN

De térjünk vissza a Csabára érkező Miskához, folytassuk első benyomásait!

„Végre, nem messze a templomtól, egy kis házikó kapujában megáll a kocsi. Ez a ház sem nézett ki különkül, mint a többiek, amit eddig láttam. Új otthonomat egész másnak képzeltem, s azt hittem, hogy gondtalan gyermekéletemet nyugodtan folytathatom tovább.

Csak bámultam a kis házat, a nélkül, hogy egy szót szóltam volna. Talán mert azt reméltem, hogy csak pillanatnyilag álltunk meg ezen a helyen, s rögtön tovább megyünk, egy szebb, nagyobb ház felé. De nem, a ládákat már szedik le a kocsiról, agglégény nagybátyám házvezetőnője, egy öreg asszony rám szól, hogy menjek be, s én bizalmatlanul követem. A parasztház egyszerűsége nagyon nyugtalanított. Mindent gyorsan szemügyre vettem, s bekerültem nagybátyám dolgozószobájába, ahol a körülményekhez képest, már több pompát vettem észre. Megismertem egy-két holmit, amelyek apám hagyatékából kerültek ide. Az asztalon – amely könyvállvány is volt – iratcsomók feküdtek, nagy ollók, mérőléc, tollak és ceruzák.

Mennyi örömet okozott mindez, hiszen én a gazdagságot kerestem! Mint oázis a sivatagban, olyan üdítően csillogott felém egy gyönyörű levélnyomó. Végre megnyugodtam, mégsem vagyunk nagyon szegények. A levélnyomó biztosan drága, értékes darab. Hízelt a hiúságomnak és a büszkeségemnek! Bevallom, nagyon boldog voltam, hogy nagybátyámnak ilyen kincse van és kezdtem kibékülni a sorsommal. Legelőször is megvizsgáltam az üveggolyót, amely káprázatos sokszínűséggel csillogott, alig mertem hozzányúlni. . .

Az üveggolyó biztosan fokozta képzelőerőmet, de ha összehasonlítom előbbi benyomásaimmal, úgy találok, hogy mégsem rajongtam utána annyira, mint apám tájképpipája után. Az üveggolyó mély tiszteletet ébresztett bennem, megcsodáltam és büszkévé tett, mert az én szememben a gazdagságot és a fényűzést jelentette. A pipát pedig szívből szerettem, örvendtem, ha hozzányúlhattam és a legnagyobb szerencse számba ment, ha játszani tudtam vele. A sorsom miatt hát megnyugodtam és érdeklődni kezdtem, hogy mi van Giza nővéremmel.

– Majd elmegyünk és meglátogatjuk – mondta nagybátyám.

Valóban rögtön felkerestük a nagynénémnél, aki Steiner nevű úrhoz ment feleségül. Steiner jómódban élt és mindenki gazdagnak tartotta. Első csabai kirándulásom éppen úgy emlékezetemben maradt, mint a megérkezés.

Az utcára csak csizmásan lehetett kilépni, azt is jól a lábhoz kellett szíjazni. Mert ha nem, a csizma ott ragadt a sárban és a láb belesüllyedt a pocsolóába. Így van ez az egész Alföldön. Kő nincs semerre, a téglák sok pénzbe kerül, az utak ki vannak téve az évszakok és az időjárás kényének-kedvének. Azok szabályozzák az állapotát. Télen sár-tenger, nyáron por-tenger. Eredeti dolog a gyalogút: a házak előtt két sor párhuzamos palló, egyik a jövőknek, másik a menőknek. De csak a jobbmódot jelentő városnegyedben van így, ahol a falu arisztokráciája lakik. Másutt elegendő egy szál palló is. És a pallók mellett a halál leskelődik, különösen az országút felé, ahol félméteres-méteres szélességű árok húzódik végig.

A járkálással való tornászás nagyon mulattatott. Legelől mentem, nagybátyám a hátam mögött vigyázott rám, mert valóban nagy ügyesség kellett hozzá, hogy az egyenetlen és csúszós deszkákon lépkedhessünk. Minden baj nélkül megérkeztünk.

»Itt vidámabb volt a kép: a város legvégében állt ez a valóban csinos ház. Széles lépcsőzet vezet fel az udvarról. A másik oldalon terasz uralkodik a nagy kert felett.« (A Steiner-ház ma is épp ilyen, amilyenek Munkácsy leírja, csak a kert lett kisebb. – Cz. I.) Nagynéném, Steiner bácsi és Giza már a lépcsőn vártak. Mindnyájan megöleltek és egész otthonosan éreztem magam. Itt már nagyon tetszett minden, s karon fog-

tam Gizát, hogy terepszemlét tartsunk. Az udvarban szép kocsisín volt, sok kocsival és az istállóban hat ló állott egymás mellett. Kocsisok, cselédek és kertészek sürgölődtek és forgolódtak. Minden zugot bejártam és elragadtatásom egyre növekedett. A ház belsőjében éppen így volt. Nagynénémet eddig nem ismertem, de rendkívül kedves volt hozzám és én a gyerekek ösztönével közeledtem feléje, mert a gyerek rögtön megérzi, hogy ki jóindulatú hozzá. Úgy látszott, hogy boldog életem lesz. Első éjszaka nagynénémnél aludtam, Reök bácsinál még nem készítettek el az ágyamat. Mikor másnap reggel elbúcsúztam, nagyon rossz kedvem volt, mert a nagybátyám házában semmi sem vonzott.”

Az *Emlékeim* ismerős sorait olvasva joggal vetődik fel bennünk a kérdés: hol volt Munkácsy első csabai lakása, hol a boldog gyermekkort biztosító Steiner-ház, hiszen minden helyet, minden dolgot kegyelettel kell őrizni, ami a nagy művész emlékét idézi.

Az adókönyvek bejegyzése szerint Reök 1851–1853-ban a 975. számú házban lakott. Házigazdája Sztraka Károly tanító, szomszédja az evangélikus lelkész volt. A korabeli térképek házszámaival egyeztetve megállapítható, hogy a kistemplom oldalán a harmadik házat jelölték 975. számmal, így ez volt Munkácsy és Reök első csabai lakása. Különös véletlen, hogy a levéltárban megtalálható a ház alaprajza: a négy szobából legalább kettőt lakott Reök, mert dolgozószobája mellett egy ügyirat cselédszobát is említ. Az épület ma is áll a Baross utca 6. sz. alatt, igaz, alaposan átalakítva: az utcafrontot meghosszabbították, a megmagasított falakon s ablakokon nyomra sincs az egykori alacsony viskónak. Előtte a „széles országút”, ahol Csabára érkezett a „fehér képű pufók Miska gyerek” –, ha ugyan megtartotta két évvel korábbi alakját –, s ahol naponta eljárt Steinerékhez, a jólelkű Sarolta nénihez ebédre.

Steinerék is a közelben laktak. A téren átvágva jutottak el a Körös-csatornát átívelő hídon a gyulai útra, melynek jobbról első épülete Omaszta alispán háza volt, mellette a klasszicista stílusú Steiner-kúria. Nem a „város legvégén” ugyan, mint Munkácsy írja, hanem a főtértől 2–300 méterre csupán. Mert Csaba városszerkezetének az a különlegessége, hogy a városközpont a vá-

3. kép. A Steiner- (Omaszta-) kúria ma Munkácsy Emlékház
Fénykép

ros szélén, a Körös-csatorna mellett épült ki, s akkoriban ez a város szélét is jelentette. A Steiner-kúrián túl még Omaszta jegyző lakott, s még távolabb apja, idős Omaszta Zsigmond postamester háza, egyben Csaba postaállomása is. Kétségkívül ritkán beépített terület, a város csak akkor kezdett terjeszkedni itt, a Körös-csatornán túl.

A kutató abban a szerencsés helyzetben van, hogy ezt a városrészt is be tudja mutatni Haan Antal, korabeli festő rajzának segítségével. A Steiner-kúria ma is áll, igaz, az egykori hatalmas kert alaposan felparcellázva s beépítve, de ott a teraszra vezető széles lépcső is, ahogy Munkácsy leírja. (Ma Munkácsy Emlékház.)

Itt élt hát Munkácsy.

Délelőtt Reök lakásán tartózkodtak,

„aki minden egyéb foglalkozás hiányában – órákat adott nekem. Néhány napig tetszett az új életmód, de később aztán nagybátyám magaviseletemet kezdte figyelni és ettől kezdve bőséges alkalmam nyílt, hogy erélyességét és – hogy is mondjam csak? – kézügyességét tanulmányozhassam. Délelőtt folyton tanultunk; még most is látom sötét-kék, vörössel hímzett házikabátjában, piros papucsáiban, egyik kezében a csibuk-vagy pipaszárat szorongatva, amelynek szopókája a bajusz alatt állandóan a száj egyik szögletéből a másikba vándorolt. Így ült íróasztalánál, és hallgatta, ahogy felmondom a leckét. Eleinte a térdeire kúsztam, a gyermek ártatlan bizalmával, még nem ismertem fel önkéntelen hibáimat. A kabátja zsinórával játszadoztam és ujjaimmal a füstkarikák után kapdostam, amelyeket félig nyitott szájjal eregetett szét nagy ügyességgel. Nemsokára aztán rájöttem, hogy milyen veszedelmes ez a bizalmas közelség: nagybátyám ugyanis minden hibámra hol a hajamat ráncigálta meg, hol a fületem cibálta. Így jöttem rá, hogy a kettőnk közötti távolságot fokozni kell és kezemet mindig védőn terjesztettem, hol a fejem fölé, hol a fülemhez, hogy védekezem támadásai ellen.

Nemsokára már annyira féltem tőle, hogy minden tudásomat elfelejtettem abban a pillanatban, ahogy csak ránéztem. Különösen a számolással voltam megakadva. A tanulás órái alatt egyedüli vigasztalásom volt, hogy ebédre a nagynéninél leszünk, ahol találkozom Gizával és játékaim is ott vannak.”

Nem nehéz elképzelni Miska és Reök viszonyát. Az árván maradt Miska kényelmes ott-hont, apját, testvérét veszítette el. Fokozottan érzékeny a szeretetre.

S nagybátyja aligha volt erre alkalmas.

Ismerjük helyzetét, hogy egyéni tragédiája – kislánya halála, felesége távozása – Munkácsy Csabára kerülése előtt néhány hónappal vált teljessé. Hogy nem sok türelme lehetett a gyermekneveléshez, így kissé érthetőbbé válik. Ha pedig hozzátesszük, hogy Miska eléggé elkényeztetett gyermek volt, és saját bevallása szerint sem szeretett tanulni – Miskolcon házitanítót tartottak a gyerekek mellett –, Reök pedig a kötelességtudás Kölcsey nevelkedett típusa volt, s akinek még ezenkívül életeleme a közélet és nem a magánélet, akiben a tétlenség és tehetetlenség érzése csak fokozza a türelmetlenséget, előttünk áll konfliktusuk alapvető forrása. Egyéniségéről találónak tartjuk azt a jellemzést, melyet később veje, Zsilinszky Mihály írt róla: *„... úgy hivatalos teendőiben, mint családi körében a pontosságnak és szigorúságnak példányképe volt. Gyermekük fejlődésében (későbbi gyermekeiről van szó – Cz. I.) az érzékenyüléssig tudott gyönyörködni, de dicsérő szót alig hallatott.”*

A délelőtti tanulások 1852 ősztől valószínűleg megszűntek. Az új tanévben már Miska is iskolába járt. Ezt ugyan bizonyítani nem tudjuk – a római katolikus iskolák anyakönyvei hiányoznak ebből a korból –, de Zsilinszkynek egy megjegyzése megerősíti azt a feltételezést, hogy Munkácsy nem volt két évig iskola nélkül Csabán.

„Mint eleven fiú, természetszerű vonzalommal viseltetett az élet mulatságos és látványos jelenetei iránt.

Az iskola épp az ellenkezőt követelte tőle. Az órákhoz kötött tanulás és tanítóinak – talán helytelen – szigora ellenszenvet ébresztett benne a könyv iránt. Miska nem szeretett könyv nélkül

betanulni valamit: az „egyszer-egy” nem ment a fejébe, és rendszeren az a szerencsétlenség is érte, hogy számtani feladványait elvesztette!

A katonai fegyelmet és szigort követelő nagybátyja ezért gyakran korholta, büntette.”
(Úgy véljük, Zsilinszkynek ez a megjegyzése találó Reökre.)

Végül még egy ceruzával áthúzott rész Zsilinszky jegyzetében: „Ehhez járult a tanítónak gyakori panasza a rossz fiú ellen, aki nem csak gyenge tanulással, hanem pajkossággal is bosszantotta őket.”

Zsilinszky tehát iskoláról, Miska tanítóiról beszél. S nem hisszük, hogy az utóbbi részt azért húzta ki, mert nem tartotta igaznak. Inkább túl erősnek a megfogalmazást vagy nem aktuálisnak.

Ha a délelőttök sok keserűséget is okoztak Miskának, annál kellemesebben teltek délutánjai. Reök nem vezetett háztartást, így ebédelni Steinerékhez jártak.

„Déltájban pontosan feltűntünk az utcán, legelől nagybátyám, aztán én, s mögöttem hátvédnek az agárkutya. Így lépkedtünk szép rendjében, végig a pallókon. És hogy mulattam mindig a néninél! Mennyi jó ennivaló volt és mennyi nyalánság! Az utóbbi természetesen nagyon sokszor elmaradt, mert valahányszor súlyosabb számba menő bűnt követtem el, nagybátyám egy pillantást vetett felém a második fogás után, s ez azt jelentette, hogy menjek el az asztaltól. Ez ellen nem tiltakozhattam. Eleinte ostobának tettem magam, hogy nem értem, mit akar, később aztán megtalálta a módját, hogy érthetővé tegye jeladásait! A jó Giza ebéd után mindig tömtöm a nyalánságokat a zsembembe. Nagyon boldogok voltunk kettesben, s ha vele lehettem, mindig elfelejtettem a délelőttök minden szomorúságát. Egész délután nővéremmel voltam és leckéimet is a néni házában tanultam meg, úgy, hogy nem tudtam: hová is tartozom tulajdonképpen? Mindenesetre a nagynéni állott első helyen szívemben, mert ott jó vajaskenyeret kaptam. Így telt-múlt az idő.

A >szomszédék lányai<³ voltak a pajtásaim. Apjuk régi barátja volt Steinernek, és kivétel nélkül, minden nap nálunk ebédelt. Egészen a családhoz tartozott. A házuk össze volt kötve a mienkkel, mert a közbeeső kis kerti ajtó sohasem volt becsukva. Jó nagy terünk volt hát a játszadozásra.”

A mindennapos szomszéd kétségkívül ifj. Omaszta Zsigmond volt – vagy ahogy Munkácsy nevezi, az „öreg Omasztra” –, viszont neki egyetlen lánya volt, az akkor húszéves Teréz, néhány év múlva Reök bácsi felesége.

Erről a korról említi Munkácsy első kapcsolatát a festéssel, nem azért, hogy bárminemű következtetést vonjunk le belőle festőtehetségének korai megnyilvánulására, csupán gyermekkorának egy kedves emlékét idézi fel vele.

„Nem is emlékezem vissza, hogy ebben az időben a festéssel vagy a rajzolás vonzott volna. Azt tudom, hogy sokat fürkáltam össze-vissza, anélkül, hogy valakinek a figyelmét felkeltettem volna rajzaimmal. Mikor valamelyik napon egyik lánypajtásomnál felfedeztem a vízfestéket, nagyon szerettem volna hasonlóra szert tenni, és folyton könyörögtem a néninék, hogy vegyen nekem is egy doboz vízfestéket. Milyen nagy volt az öröömöm, mikor a drága holmit megkaptam, ecsetekkel és egy lemasolni való képeskönyvvel együtt! Ettől a pillanattól kezdve nem maradt talpalatnyi hely a házban, amit össze ne festettem volna. Nem elégedtem meg azzal, hogy iskolai füzeteimet telepingáltam! Az eredmény az volt, hogy elvették tőlem a festéket – szerencsére csak rövid időre. Így éltem boldogan, bátyám és néném kettős gyámsága alatt.”

³ Az *Emlékeim* francia kiadásában is „a szomszédék lányai” – „les filles des voisins” – olvasható. Viszont amikor Malonyay Dezső, Munkácsy titkára még a francia kiadás előtt, 1894-ben a *Pesti Napló*-ban először közölte Munkácsy önéletrajzi leveleit, ezen e helyen így ír: „lassanként megbarátkoztunk a szomszéd kis lányával”. A valóságnak tehát ez a szöveg felelne meg.

Mialatt Miska gondtalanul tölti délutánjait Steiner néninél, Reök neve gyakran szerepel a hivatalos iratokban.

Még Miska megérkezése előtt műkedvelő társaságot szervezett a szarvasi evangélikus gimnázium és főiskola támogatására. Az első híreket a *Magyar Hírlapban* – a kor magyar nyelvű újságjában – olvashatjuk: május elsején Gál *Szerelem és champagnei* című „mulatságos vígjátékát” adták elő. „Ha az előadást nem tekintjük szigorú műbírói szemüvegen keresztül, s ha a színhelyről távozó közönség megelégedését tanúsító arckifejezései után indulunk, az egészet a műkedvelők játékaiknak sikerültebbjei közé számíthatjuk” – írja a tudósító, akinek „r” betűje mögött alighanem Reök Istvánt sejtethetjük.

A megyefőnöktől azonban megfeledeztek engedélyt kérni, mert Bonyhády megyefőnök május 8-án utasítja a csabai főszolgabíró, engedélyeztessék nála az előadandó darabokat. Polner főszolgabíró nem tudja a tervezett darabok nevét közölni, mert Reök távol van(!), de közli a szereplő személyek nevét: Reök István ügyvéd, igazgató és 16 „játszó személyek”. Mindjárt az elején Lehotzky Viktor, Polner helyettes szolgabírója, Szeberényi Lajos tanító, aztán járásbírói és városi tisztviselők (Sztraka György – Reök házigazdájának fia –, Popovics János, Vilim János és Kállay Alajos) s három nőszereplő: Omaszta Teréz, Vidovszky Matild és Jeszenszky Hermin kisasszonyok. Végül a ságó: Szeberényi Andor segédlelkész.

A város fiatal értelmiségei vagy földbirtokos ifjak alkották tehát Reök műkedvelő társaságát. Többségükben ismerős nevek Csaba múltjának kutatói körében, nem eggyel mi is találkoztunk még tanulmányunkban. Sőt, köztük van Reök későbbi, második felesége is.

Hazaérkezése után Reök május 31-én pótlólag közli a megyefőnökkel az előadandó darabok címét, két franciából fordított egyfelvonásost: *A fiatal keresztanya* és a *Kérek két pengőt*. A szünetben és az előadás végén a férfiak vokálnégyest kívánnak előadni, így *A szerelem* című népdalt is. Az énekesek közt találjuk Reök István nevét is.

Ha visszagondolunk Reök eperjesi diákoskodására, amikor a diákszínészek között a legkitűnőbb volt, s színésznek készült, elképzeltetjük csabai szerepléseit, hogy a legkiválóbb lehetett a kis társulatnál.

A műkedvelő társaság iratanyaga azért különlegesen érdekes számunkra, mert a megyefőnöki iratokból az derül ki, hogy Reök május 8-án már nem volt Csabán, s csak 31-én jelenti a darabok címét a megyefőnöknek. Három hétig volt távol! Ebben a három hétben halt meg Munkácsy édesapja – május 14-én –, tehát távolléte összefügghetett a halálesettel, s ebben az időben hozhatta Csabára az árván maradt Miskát. (Emlékezzünk a Papp-féle levélre: a nagybácsi Miskolcon volt, előbb meggyógyította Miskát Papp édesanyjával, utána indulhattak el Csabára.) A miskolci adatok és a békéscsabai dokumentumok együttesen azt bizonyítják, hogy május végén érkezettek Csabára, különben Reök előbb írt volna a megyefőnöknek.

Miska Csabára érkezésének időpontját tehát elég pontosan meg tudjuk határozni.

A megyefőnök bekéri az ismeretlen francia darabok, sőt a népdal szövegét is, de aztán június 14-én engedélyezi az előadást.

Július 10-én Kisfaludy Károly *Csalódások* című darabját kívánják előadni. A megyefőnöktől megkapják az engedélyt, de a főszolgabíró itt is köteles jelen lenni polgári biztosként, hogy a kellő rendre felügyeljen, és hogy a „műkedvelő társaság semmi más politikai színezetű tárgynak vitatkozásába ne avatkozzon”. (Egyébként a próbák idejét is be kellett jelenteni a főszolgabírónak. Így ellenőriztek mindent a szabadságharc leverése után.)

A *Csalódások* előadása megtörtént, erről a *Magyar Hírlap* augusztus 5-i számában értesülhetünk. Minden bizonnyal most is Reök tudósította az országos hírlapot.

Ha Reöknek nem is tudunk ebből az időből más foglalkozásáról, némi magánügyvédeskedése kivételével, ezek a próbák eléggé leköthették délutánjait és néha estéit is.

S az esték?

Munkácsy szomorúan jegyzi meg, hogy az estéket nem tölthette nagynénjénél. Különösen télen korán sötétedett, és bajos volt a hazamenetel.

„Mihelyst sötétedni kezdett, lámpásokkal a kezünkben nekiindultunk az útnak, ezt az előljáróság parancsolta meg, hogy lámpa nélkül nem szabad az utcára lépni. Egész különös képet mutatott a sok, táncoló kis lámpás, ahogy felvillantak a sötétségben. Úgy látszott, mintha maguktól mozognának, aki vitte őket, láthatatlan maradt.”

Ezután azt írja Munkácsy, hogy az első tél

„minden emlékezetes esemény nélkül múlt el, még csak testvéreimről sem hallottam semmit”.

Majd mindössze a vízfesték történetét említi, meg három-négy sor általános összefoglalót életéről, amikor ismét a tél leírásába kezd, mintha közben egy év telt volna el minden különbözőbb esemény nélkül. Mindjárt az elején arról beszél, hogy bár tél volt, majd minden este a nagynéninél maradt.

Munkácsy tehát két telet említ közvetlenül egymás után, s a másodikban fog bekövetkezni az az emlékezetes rablótámadás, amelybe nagynénje belehal. Tekintve, hogy szerintünk Munkácsy 1852 májusában került Békéscsabára, a rablótámadás pedig – mint később bizonyítjuk – ugyanannak az évnek decemberében volt, így két tél nem telhetett el, s a leírt események 1852 májusa és decembere között történhettek.

Az *Emlékeim* következő soraiban, a csabai esték leírásában Munkácsy a bukott szabadságharc utáni ország hangulatát adja vissza. Steineréknél összejöttek a szomszédok:

„Dacára, hogy tél volt, majdnem minden estére a néninél maradtam. Ide eljárógtak a szomszédok és a város minden számottevő családja. Omasztra, az öreg házibarát sohasem hiányzott, s rendszerint már délután négy órakor beállított. Mikor mindnyájan együtt voltak, a politikáról folyt a szó, és azt is hallottam, hogy az ország szomorú sorsáról beszélgetnek. Ma már megértem, hogy mennyire szükséges volt ez a kölcsönös kibeszélés, ami a lelket tartotta a kis csoportban, akik sokat szenvedtek hazafias érzésük miatt a nagy elnyomatás alatt. Alig mertek hangosan beszélni az utcán, hiszen minden pillanatban elfogásokról hallottunk. Apró semmiségekért, egy szóért, megjegyzésért, vagy valamelyik hazafias vers szavalásáért üldözték az embereket. Aki pedig börtönbe került, az sokáig várhatott, míg ismét visszanyerte szabadságát! Emlékszem, hogy egy öreg tanítót azért csuktak be, mert Petőfinék valamelyik kézírását őrizgette...

Ha azokra a téli estékre gondolok, még most is kísért, mint valami szellem, az elmúlt idő tompa, suttogó hangja, a sóhajtás és a sok panasz... Gyakran látom, ahogy összegyülekeznek barátaink, újságot olvasnak, vagy megbeszélik az eseményeket és én figyelek, mert már elértem azt a kort, amikor érezni lehet, ha nem is értünk meg mindent. Nagynéném, aki energikus, okos asszony volt, szintén részt vett a megbeszéléseken.”

Az utolsó sorok azt is bizonyítják, milyen mély emléket hagyott ez a kor Munkácsyban, milyen kitörölhetetlenül élt benne a téli esték hangulata.

Hogy mennyire igaz ez a kép, szólaltassunk meg két kortársat a bizonyítására. Az egyik Fábry Károly csabai ügyvéd visszaemlékezése erre a korra.

„Gyermekkoromból élénken emlékszem még rá, mikor disznótorban vagy más családi összejövetelen rá akartak gyűjtani egy jó kurucnótára, jó édesapám előbb kiment s körüljárta a házat, nem lappang-e ott valahol valami besúgó kém, vagy megbízhatatlan bestia... Az egész ország meg volt szállva... cseh beamter és idegen katonasággal... még otthon sem volt biztos az ember családja körében, mert nem tudhatta, hogy az ablak alatt nem kullog-e spicli.”

De ugyanígy ír a nép hangulatáról a csabai főszolgabíró is kötelező havi hangulatjelentésében: „... A nép általában, tót úgy mint magyar, vagyonosabb úgy mint szegény, értelmesebb s műveltebb osztályú és köznép, mindenütt csendes és türelmes ugyan: de ezen csendes lepel, ezen türelmes arc, a belső nyugalom hiányával vagyon. A nép általában aggódo és az elégedetlenség jelei, – melyek fájdalommal vegyítvék látszanak, tetteiben, magaviseletében, gondolatjaiban. A

nép most is egy más jövőendő idők megérkezését remélve várja, s azok után sóvárog. Oka ezen várakozásnak, részint a leélt idők emlékezetében, részint pedig a népet érintett csapásokban rejlik, mert úgy érzi a nép, hogy családi és némely anyagi tekintetben sok veszteséget szenvedvén, s annak nyomait érezvén semmi jóval nem kecsegteti magát. – Ezen jelentésemet teszem úgy, mint kívántaték, hűen és lepel nélkül.”

Kik voltak e vigasztalan esték szereplői? Aligha vállalkozhatnánk felsorolásukra. Valakit azonban be kell mutatnunk, mert továbbra is állandó szereplőnk lesz: az „*öreg Omasztrát*” – ahogy Munkácsy nevezi –, azaz Omaszta Zsigmondot. Tulajdonképpen csak Miskának volt öreg. Egyébként Steinerrel egyidős, ötvenes özvegyember. Két gyermekével, Lászlóval és Terézszel – a családban inkább Mária, mindkettő felnőtt korban – élt együtt a szomszédos Körösparti házában. Teréz születésekor, 1832-ben felesége meghalt. Ügyvéd, majd uradalmi fiskális, megyei táblabíró volt. „*Ügyes tervcsináló. Ő eszközölte leginkább az úrbéri válságot, a’ legelő-elkülönülést, a’ mulató kertet (a mai Népkertet – Cz. I.), a’ casinot, mellynek több ízben elnöke volt. Csabán tagadhatatlanul legokszzerűbb (legkorszerűbb) gazda. Ha benne annyi kitarítás volna, mint a’ mennyi a jó akarat, páratlan lenne a’ maga nemében*” – írja róla a kor csabai monográfiája, Haán Lajos. Reformkori politikus, Kossuth Védegylete Békés megyei fiókjának volt az elnöke, majd 1848–49-ben Gyoma országgyűlési képviselője. Mint ilyen, a szabadságharc után köteles volt jelentkezni az osztrák hatóságoknál. Pesten perbe fogják. A pesti haditörvényszék 1850 elején szünteti meg a pert az ellen a 250 képviselő ellen, akik nagyobb „bűnt” nem követtek el, így Omaszta is hazajöhet. Júniusban amnesztiát kapva végleg elejtették perét. Ez azonban nem akadályozta meg a rendszert abban, hogy mint „kompromittált” egyént állandóan megfigyelés alatt tartsák, s kéthetenként – később havonta – kötelező jelentést kértek az előljárástól a „kompromittáltakról”.

Ennek a jelentésnek köszönhetjük Omaszta személyleírását: „*magas termetű, őszes hajú, gömbölyű képű, kékes szemű*” – olvashatjuk a jelentésben. „*Egyedül csak a házi és családi körben él a legnagyobb elvonultságban – minden közéletből és társaskodásból visszavonul, gazdálkodással foglalatoskodik és csak egyedül ennek szenteli minden idejét, mit passióval folytat. – Magaviselete csendes, szerény és visszavonult, sorsával tökéletesen megelégedett, – politikával nem bajlódik és nem is akar, gondolkodásmódja pedig rendelettel megegyező és felsőbbtség irányában hódoló.*”

Úgy gondolom, nem nehéz felfedeznünk az ellentmondást a főszolgabírói jelentés és Munkácsy visszaemlékezése között, amikor Omaszta politikai nézeteiről írunk. „*Politikával nem bajlódik*” – írja a főszolgabíró, nem tudván, hogy minden este összejön Steiner bácsi baráti köre, s másról sincs szó, mint politikáról. Vagy talán nem is akarja tudni? Meglehet. Később látni fogjuk, hogy Polner Lajos főszolgabíró közeli ismeretségben volt Steinerékkal (átellenben, a csatorna túlsópartján lakott, ráláthatott Omaszta és Steinerék házára), s maga is tisztviselő volt 1848-ban.

Hogy mennyire félt az államhatalom a 48-asok tevékenységétől, mennyire tartott a „kompromittáltakról”, a következő esemény is bizonyítja.

1852. május 8-án szokásos engedélyezéssel „táncvigalmat” rendeztek a csabai nagyvendéglőben. (A mai Fiume Szálló helyén.) A szokatlan időben – a tavaszi munkák dandárja idején – rendezett bál elég lanya volt, s látszólag simán véget ért. A nagyváradi császári és királyi katonai parancsnoksághoz azonban azt jelentették, hogy a jövedelmet a börtönökben sínylődő politikai foglyok megsegítésére fordítják, s Omaszta egymaga 15 jegyet vett a cél támogatására. A nagyváradi rendőrigazgatóság jelentést kért ez ügyben a főszolgabírótól. Különösen Omaszta szerepét szerették volna tisztázni, mennyire igaz a vád. Bizonyítani nem tudták, csupán annyit állapítottak meg, hogy a bál szervezője Omasztánál szállt meg – ezt pedig régi barátjától nem tilthatják meg –, s a pénz nem rabok, hanem a szarvasi iskola segélyezésére szánták. (De hogy így sem eshetett méltatlan helyre a segély, bizonyítja, hogy az iskola igazgatóját a következő évben „politikai vétség elkövetése miatt” elfogták, s Pestre kísérték haditörvényszék elé.)

EGY VÉGZETES RABLÓTÁMADÁS (1852. december)

Lassan eltelt az 1852-es év. Miska boldogan élt a nagynéni, Giza és az Omaszta lány társaságában.

„A néni napról-napra jobban megszeretett és megengedte, hogy mikor kirándul, velem menjek a szép kocsiban. Erre nagyon büszke voltam s éppen úgy éreztem magam, mintha a ház fia lennék.”

Már arról beszéltek, hogy a következő évben gimnáziumba küldik. Közben azonban újabb tragédia történt – egy végzetes rablótámadás.

A szomorú este emlékét így írja le Munkácsy az *Emlékeimben*:

„Egy este éppen így üldögéltünk együtt a szalonban, Omasztra, a néni, a férje, Giza és én. Nem messze tőlünk országos-vásári mulatozás volt, ahol a város egész ifjúsága összegyülekezett. Hirtelen nyílt az ajtó és egy ember lépett be, aki nem hordott álarcot, de feketére volt festve az arca és ál-szakállt ragasztott magának. Téli suba volt a vállára vetve és sáros csizmát viselt a lábán. Ott állott a kis társaság előtt, mely inkább mulatott a meglepetésen, semhogy ijedezett volna. Azt hittük, hogy valaki tréfát űz velünk, sőt gyanítottuk, hogy Reök bácsi rejtőzik az ál-szakáll alatt – tudniillik ez este nem volt velünk. A néni bosszankodott a váratlan, rossz tréfa miatt, a belépő felé indult és éles szavakkal támadt rá, mert nem tetszett neki a dolog: – Legalább a csizmáját takarítaná le!... A csodálkozásból egyszerre ijedelem lett; a fickó ugyanis fegyvert rántott elő a suba alól, a puskatusával eltolta magától a nénit és rákiabált:

– Azt hiszed, hogy a testvéred vagyok!...

Ebben a pillanatban még három alak rontott a szobába, ezek is fel voltak fegyverkezve, és Omasztrára, Steiner bácsira, meg a nénire vetették magukat, aki már eszméletlen volt, úgy ütötték a fejét. A bácsinál és Omasztránál nem volt fegyver és meg sem kísérelték az ellenállást. Gyorsan össze volt kötözve a kezük-lábuk. Egy-két perc múlva két másik bandita a szobába cipelte a megkötözött inasokat, a szakácsnét, a pesztonkát, a kertészt, a kocsist, de egyikőjüket sem bántalmazták. Kijelentették, hogy minden védekezés hiábavaló. Menekülni sem lehet, mert a ház összes bejáratainál örök állanak, akik menthetetlenül elfogják azt is, aki be akar jönni. Omasztrának egyik szolgálja valamit hozott odaátról a néninek, hát a bement a sors érte. Összekötötték és a többiek mellé került ő is. Omasztrák összes lakóit épp úgy meglepték, mint bennünket, és hozzánk hurcolták őket. Mindenkit halállal fenyegettek, aki csak megmozdul, vagy kiabálni merészel. Rettenetes kép volt. Az ijedtségtől megnémult férfiak és nők ott feküdtek a padlón. Gizát és engem összekötöztek a lábunknál fogva, legalább együtt szenvedtünk. Két fickó velünk maradt, a többiek megkezdték a munkát. Hogy írjam le a gyötrelmeket, amelyeket a szegény néni végigszenvedett! A lábait szabadon hagyták, mert vezetnie kellett a rablókat mindenfelé, ahol zsákmányt sejtettek. Először a pénz követelték; tudták, hogy a néni hordja magánál a kulcsot. Odaadta nekik. Még többet akartak, s mikor szegény már nem tudott többet adni, megkezdődött a kínzás: a pamlagra fektették és puskatussal ütötték-verték. Egyik gazfickó ráült a fejére, hogy ne tudjon jajveszéklni.

Mi pedig halálos csendben voltunk a másik szobában, csak néha-néha tört fel a lelkekből egy elnyomott sóhajtás. Az ellenállásnak még csak a gondolata is halált jelentett volna. A banditák kirabolták a pénzszekrényt, aztán az ékszerekre és értékes holmikra vetették magukat. Ahol csak sejtettek valamit, oda magukkal hurcolták nagynénemet, aki végre is eszméletlenül összeesett, s akkor a házfelügyelőt kényszerítették, hogy adja elő az ezüstneműt. Eloldozták a köteleit, mire a lépcső felé szaladt, úgy lát-

szik, hogy menekülni akart. Utána vetették magukat és elfogták. Behozták az előszobába és hihetetlen nyugalommal rálöttek, anélkül, hogy féltek volna a lövés áruló zajától. Akarattal történt-e, vagy csak véletlenségből: a lövés nem talált, csak a lámpát zúzta ezer darabra... és odakint minden csendes maradt! Csak száz méternyire volt a vásári multság és a gazok nyugodtan folytatták a rablást, több mint négy óra hosszat! Minden enni- és innivalót elpusztítottak, s a pincében a földre öntötték a bort, mikor többet már nem tudtak inni. Aztán befogtak a két kocsinkba, az egész zsákmányt felpakolták, bennünket pedig ott hagytak a kifosztott házban. Összekötözve fekdüztünk a földön és ránk zárták az ajtót.

Mihelyst észrevettük, hogy elmentek, aki csak mozdítani tudta valamelyik tagját, próbált kievickélni a köteleikeiből. A házfelügyelő, akinek kioldozták a lábát, az ablakhoz ment és sikerült neki összekötözött kézzel is felfeszíteni az ablakdeszkát. Bezúzta az üveget és segítségért kiáltozott, de hasztalanul. Csak éjjel után, egy óra felé jött az első segítség; nemsokára aztán az összes szomszédok és az egész vásáros mulatozósereg ott volt körülöttünk. Eloldozták köteleinket és az ájultakat kezdték eszméltre téríteni. Felzavarták a csendőröket és a trombita riadó-harsogása összeolvadt a tömeg lármájával. Azonnal üldözőbe vették a banditákat. Hosszú keresés után hatot elfogtak közülük és nyomban felakasztották őket. De a gazok halála nem mentette meg nagynéném életét. Tizennégy nap múlva meghalt és engem ott hagyott a kétségbeesésben. Ő jelentette nekem a boldogságot, amit azután oly sokáig hajsoltam."

E romantikusnak tűnő történet tökéletesen igazolható. A Békés Megyei Levéltár megőrizte a nem mindennapi rablótámadás iratait. A december 6-án este 6 és fél 11 között történt támadást Polner főszolgabíró távollétében helyettese, Lehotzky Viktor – a később Munkácsy által is megfestett Vidovszky Matild fiatal férje – jelentette másnap Gyulára, Bonyhád (Perczel) Gyula megyefőnöknek. A borítékra ráírta: „*Fellette sürgős*”. A jelentés teljes szövegét közöljük, mert sok új adatot tartalmaz:

„Alulírott kötelességem teljesítendő, nem késem Csabán tegnap este véghez vitt borzasztó eseményt részletesen feljelenteni.

Ugyanis tegnap este hat óra tájban, amennyire tudható, 9 rabló fegyverrel ellátva Steiner Jakab uradalmi inspektor Úrnál megjelenvén, mindenek előtt a házi, úgy a szomszédságban lévő ifj. Omaszta Zsigmond Úrnak cselédjeit összeszerezvén ezeket összekötötték s ezt követve három a szobában lévő Steiner Jakab urat, nejét és ifj. Omaszta Zsigmond Urat megtámadta, sérelmes ütésekkel illetve, kínoztta, sőt agyonlövéllyel fenyegette, és elrabolván a házi úrtól mintegy három ezer ezüst forintot, aranyórákat, láncokat, ezüstneműeket, asztali kendőket, cukrot, szappant s más, nem tudva levő cikkeket, ifj. Omaszta Zsigmond úrtól pedig kétszáz egynéhány ezüst forintot, ezután mindnyájukat összekötözte s magokra hagyván vacsorálni mentek, minek végzetével ismét bementek a legborzasztóbb helyzetben levőkhöz, azokat újfent faggatni, kínozni kezdték, és amidőn borzasztó tettükkal beelégedve voltak, a házi úrnak két fekete lovát kocsijába befogatván Gyula felé vezető úton a Vásártérig s ottan a serháznak fordulva Orosházának véve útjukat 11 óra tájban két kocsin elrobogtak. –

Minthogy azonban mintegy fél óra elteltével az összekötözöttek felszabadítottak, mind a csendőrség, mind a katonaság rögtön értesítettett az eseményekről, kik is riadó fűvás folytán egybegyűlvén éjjel után két és három óra közt a kapott utasításnál fogva Orosháza felé vették útjukat s a gonosztevőket üldözőbe vették.

B. Csabán Dec. 7-én 852.

fősbíró úr távollétében
LEHOTZKY VIKTOR hszbíró”

A jelentés Munkácsy visszaemlékezésének hitelességét bizonyítja, pedig majd négy évtized választotta el a történetektől. A borzasztó élmény annyira belevésődött a nyolcéves gyermek emlékezetébe, hogy évtizedek múltán is emlékezett minden részletére. Maga írja önéletrajzi levelében, amikor a rablótámadás leírását befejezte:

„... annyira élénken átéltem újból ezt az emléket, hogy egész valómban érzem borzalmát... Örülök annak, hogy a rablók akkor nem öltek meg engem is s hogy nem haltam meg rémületemben.”

A vásári mulatozásról Malonyay azt is tudni véli, hogy „átellenben” volt. Azt hiszem, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a mai Ifjúsági Ház helyén jó pár éve lebontott évszázados üzletsoron lehetett a mulatozás színhelye, alig 100 méterre a Steiner-háztól, amint Munkácsy is említi. (Más, mulatozásra alkalmas épület nem volt a környéken.)

Éjjel két és három óra között indult el a hat szál pandúr, csendőrökkel megerősítve, a rablók üldözésére. Két és fél, három óra késéssel! Bottal üthették a nyomukat.

Steiner igen nagy összeget, 400 forintot ajánlott fel a rablók kézrekerítőjének. A csongrádi megyefőnök csak január közepén jelenti, hogy egy agyonütött betyárnál megtalálták Steiner né aranyóráját és két aranygyűrűjét, megfelelő igazolás mellett vegye át a tulajdonos. Munkácsy szerint „hosszú keresés után” elfogtak hat rablót. Valóban, még 1853 márciusában is folyt a nyomozás.

A letragikusabb azonban az volt, hogy a szeretett Sarolta néni belehalt a szenvedésekbe. 1853. január 17-én – a támadás után jó egy hónap múlva – hunyt el apoplexiában. Az *Emlékeimben* így olvashatjuk: „tizennégy nap” múlva halt meg nagynénje. (A napok ilyen pontos jelölése nem Munkácsy tévedése. Az a véleményem, hogy ő harminc év távlatából egy rövid, hozzávetőleges időpontot, „két hetet” akart írni, de a francia nyelv ezt így fejezi ki: „quinze jours” = tizennégy nap. S a fordítás sikerült nagyon számszerű pontossággal.) Egy ma is meglévő hagyomány szerint Steiner annyira félt az újabb támadástól, hogy a temetési szertartásra sem mert kimenni az udvarra, a verandáról nézte végig. Maga is beteges ebben az időben – talán a kiállt izgalmak is hozzájárultak ehhez –, márciusban végrendeletet csináltat. Egy adat szerint „hamarosan” elköltözik Csabáról. 1853-ban azonban még biztos tudomásunk van róla, hogy Csabán él. November 4-én ugyanis lemond tizenöt év óta gyakorolt egyházfelügyelői tisztségéről, mivel a „nehéz csapások lelki és testi erejét megingatták, szeme világának fogyásával kell most számolnia s számolni kell teljes megvakulásával”.

Valószínűleg 1854-ben költözött el a városból. Házát Omaszta József városi jegyzőnek – másik szomszédjának – adta el. Törökbálinton telepedett le, nevét is megváltoztatta Kövyre. Munkácsy többször felkereste ott a hatvanas években, s boldog időket töltött a 70 körül járó agastyán családjá körében. De térjünk vissza Csabára! 1853-at írtak.

1853-BAN

„A szomorú éjszaka után másodszor maradtam árván. Nagynéném halála után férje elhagyta az országot – folytatja Munkácsy – és én a bácsimhoz kerültem.

Nagy változást jelentett ez életemben. Nagybátyám szerény >legény-életet élt<⁴ és nagyon boldogtalannak éreztem magam a kis házban, mindig csak vele és az öreg gazdasszonnyal. Sohasem étkezünk otthon, hanem Omasztráéknál. Körülbelül nyolc éves lehettem akkoriban. Legfontosabb élményem ebből az időből: a költözködésünk. A kis házikóból nagyobb, tágasabb lakásba mentünk, a Vidovszkiek szomszédságába...”

Mindössze ennyi, amit Munkácsy fontosnak tart elmondani 1853 első kilenc hónapjáról. Reök tehát továbbra sem vezet háztartást. A házigazdasszerepet a másik barát, Steiner szomszédja, Omaszta Zsigmond vállalja el. Így lesz Reök „gazdasszonya” a 21. évében járó Omaszta Mária – nevezzük ezután Terézt mi is így, ahogy a család nevezte –, s így vehette el egy év múlva „gazdasszonyát”, ahogy az egyik életrajzíró írja. A megtévesztő cím mögött tehát nem házvezetőnője, hanem özvegyen élő barátjának leánya rejtőzik. Ha Miska számára unalmasan teltek is a napok, Reöknek annál eseménydúsabb évet jelentett.

⁴ Régi fordítás: „agglegény-életet élt”.

Mindjárt az év elején a magas politika érdeklődése feltűnő sietséggel irányult rá. Úgy látszik, tevékenységével felkelthette a felsőbb szervek figyelmét, mert Bonyhádi Gyula megyefőnök január 2-án sürgős jelentést kér Reökről: „Felsőbb meghagyás következtében fő Szolga Biró Ur holnap délután két óráig tudósítani sziveskedend arról: hogy Reök István Ügyvéd Ur hol született, hány éves, minő vallásu, élte előbbi korszakában magát miképp viselte. Különösen a forradalom alatt, Csabára mikor s honnét költözött, s jelenleg mivel foglalkozik, minő poilitikai viseletet tanusított a multban s most, leirandván miveltségét s képzettségét, végre annak családi és vagyonbeli állapotát.” (A főszolgabíró másnap megírja jelentését, s ebből már korábban idéztünk.)

A műkedvelő társaság további működésével nem találkozunk ugyan, de Reök újra szervez, s most már nagyobb ügy támogatása áll előtte: a pesti Nemzeti Színház megsegítése. Az akcióra nyilvánvalóan pesti ismeretségi köre által kapott ösztönzést. (Barátja, Bajza József 1848-ig két alkalommal is a színház igazgatója volt, utána Erdélyi János – a másik barát – vezette a színházat.) Májusban kér engedélyt sorsjegykibocsátásra a csabai főszolgabírótól, kérése megjárja a nagyvárad Kerületi Helytartósági Osztályt is. Júniusban pozitív választ kap, s minthogy az ügy „legfelsőbb helyen is pártoltatik”, engedélyt kap a sorsjegykibocsátásra. Szarvason a Réthy-nyomdában aláírási felhívást és csinos sorsjegyet készített, és kapcsolatai révén széles körű aláírást indít nemcsak Békésben, hanem a szomszédos Arad és Bihar megyékben is.

A felhívás első része logikus, meggyőző okfejtés és hazafiúi vallomás is:

„Felhívás
a pesti nemzeti színház ügyében

Nemzeti színházunk ügyének fontosságát nincs ki be ne lássa. A vészkiáltások és hazafias felhívások, melyekről olvasánk, mindnyájunk figyelmét magokra vonták, és általános lett az óhajítás, hogy azon intézetnek, melyet honszeretet emelt és támogatott eddigilé, jövője biztosíttassék.

Mert színház, mely nem úzérkedik és a léha napidivat vezetékén, minden mulékony szeszélynek nem hódol, saját erejéből fenn nem állhat. Színházat, hogy szigorú bírása lehessen balítéleteknek, erkölcsnek; hogy a külföld feltétlen utánzása helyett nemzete jellemét adhassa vissza, históriai és a népeletből merített eredeti művek adása által – mert ha a nemzetet ismerni akarod, tekintsd meg színházát – szóval hogy irányadó lehessen és irodalmunk méltó szövetsége, anyagi önálló polcra szükség emelni, hogy a mindennapi kenyér gondjaitól menten, egész erényét magas feladatának megoldására fordíthassa.

Alkalmazható ez különösen pesti színházunkra, melynek helyzete, különböző ajkú fővárosi lakosok között, dacára a dicséretes pártfoglalásnak hasonlíthatatlanul súlyosabb; melynek feladata színművészetünk pályája kezdetén nehezebb.

Ha tehát nemzeti színházunk jövőjének biztosítása közóhajításunk, szükség, hogy mindnyáján áldozzunk.

Így meggyőződve, én B.-Csabán, több helybeliek közremunkálásával, bő siker biztos reményében, felsőbb engedelemmel, nagyobbyszerű sorsjátékot vélek rendezni, melynek jövedelme a pesti színház gazdagítására fordíttatnék.

Mely célból minden t. c. vidékbelit tisztelettel felhívok, hogy engem jóakarátú vállalatomban, sorsjegyek vásárlása által gyámolítani sziveskedjék.

.....
A sorshúzás hangversennyel lesz összekötve, melynek tartalmasságáról gondoskodva lesz.

Hangverseny után, ha az idő is úgy akarja, a t. közönséget helybeli, kivilágítandó népkertünk fogadandja hol, ha számításunk nem csal, egyik pesti zenekar nyújtand itt ritka élvezet.

A húzás és hangverseny napját egyelőre meghatároznunk lehetetlen, arról tehát később értesítendjük idején korán a t. közönséget.

A hangversenyhez külön belépti jegyek lesznek itt helyben kaphatók.

Részvétet kérünk, hogy szép eredményt mutathassunk!

Kelt B.-Csabán Júl. 5-én 1853.

REÖK ISTVÁN”

Hónapokig tartó szervező munka következik. Többször protestál a hatóságoknál, mert akadályozzák a sorsjegyek terjesztését és a „táncvigalom” engedélyezését, végül szeptember 26-án délután megtarthatják a 154 összegyűlt tárgy kisorsolását a „helybeli nagy sétakertben”. Az esti táncvigalom hajnali négyig tartott ugyanitt, miközben a „*pesti Sárközi féle hangászok mulattatták a közönséget*”.

Polner, kötelességét teljesítve, október elsején jelenti a megyefőnöknek, hogy a rendezvény rendben folyt le, „*idegenek is voltak, de kevesebben, mint váratlak*” – írja.

Ha valaki átnézte volna a sorsjegyaláírási íveket, az osztrák önkénnyel szembenállók legkiválóbbjait találhatta volna együtt, összegyűjtve.

A sorsjegyek ügyét azért követtem ilyen részletesen, mert jó példája a „*rendőri felügyelet*” alatt álló Reök kötelességtudatának, következetes kitarlásának. A nemzeti ügy pártolása, mint alapvető követelmény, később is előkerül Reök és a felnőtt Munkácsy levelezésében, s amit számon kér majd a világhírűvé vált festőtől – a hazai művészet pártolását! –, azt maga meggyőződéséből nemcsak vallotta, hanem meg is tette a kor legveszélyesebb időszakában. Erre az időre esik Reöknek több kísérlete, hogy jogi végzettsége alapján biztos megélhetési forrást találjon.

Az Apponyi gróf ügyészi teendőinek ellátása után most az Apponyi-birtokkal szomszédos Trauttmannsdorff grófnő jogi ügyeinek intézéséről tudunk. Augusztusban a csabai árvabizottmány „*törvénytudó ülnöki*” tisztségére is jelölik – évi 310 forint fizetést jelentett volna –, de „*közakarat*” a helybeli Eördögh Frigyes, a város 1848-as képviselőjét választják meg. Ettől az állástól tehát elesett. Végre szeptember 10-én engedélyt kap ügyvédi praxisának ideiglenes folytatására, melyet októberben megerősítenek.

Ezzel egyidőben költözik át új lakásába Vidovszkyék mellé, amit Munkácsy is említ. A beköltözés azonban nem ment könnyen.

Még valamikor az év tavaszán kibérelte a város főterén lévő Trauttmannsdorf-féle gazdasági lakást, mint a grófnő uradalmi ügyésze. Közben azonban a csendőrség elhelyezésére sürgős megoldást kellett keresni, s épp ezt az épületet szemelte ki magának a szárnyparancsnokság: nagysága megfelelt, központi fekvése pedig elsőrendű a csendőrség számára. A szárnyparancsnokság akár rekvirálás útján is kész volt a házat megszerezni. Reök protestált, az uraság is, végül a csendőrségnek más, megfelelő lakást találtak.

Alig múltak el a csendőrség által okozott viharfelhők, újabb pályázó akadt: a főszolgabírói lakást és hivatalt kívánták benne elhelyezni. Reök április 21-én a főszolgabíróhoz írt *Nyilatkozat és kérelemben* tiltakozik a tervezett bérlet ellen:

„... azon ház általam már jóval előbb kibéreltetett, miért annak bérbeadása jogom sérelme nélkül nem eszközölhető.

Egyszersmind folyamodom alázatosan, hogy ha csak lehetséges, mi után teljesen szállás nélkül vagyok, mivelhogy a mostanit felmondtam, s az már más által kibéreltetett, engem bérleti jogaimban meghagyni kegyeskednének.”

A főszolgabíroság elhelyezését is megoldották máshol, így Reök és Miska 1853 Szent Mihály napján (szeptember 29-én) beköltözhetett a város főterén álló házba.

„A kis házikóból nagyobb, tágasabb lakásba mentünk, a Vidovszkiék szomszédságába”

– ennyi, amit Munkácsy ír a költözödéssel, s mennyivel bonyolultabb volt!

Előkelő háznak számított abban az időben: benne „*utcára nyíló három szép világos szoba található, az udvarra nyíló részében... (lévő) helyiségekből szintén tisztességes szobákat lehet csinálni*” – írja róla az előjáróság, amikor még főszolgabírói hivatalt terveztek benne.

VIDOVSKYÉK SZOMSZÉDSÁGÁBAN

Miska bizonyára jobban érezte magát új – sokkal előkelőbb – lakásában, de elsősorban annak örült, hogy a szomszéd családban meleg otthonra, gyermekeiben vidám pajtásokra talált.

„Rögtön benső barátságot kötöttem Vidovszkiékkel, különösen a velem egykorú gyerekekkel. Most már csak keveset voltam otthon, hogy úgy mondjam: hetedik gyerek lettem Vidovszkiéknál, s miután bátyámnak sem volt semmi kifogása ellene, sokkal jobban éreztem magam náluk, mint odahaza. Vidovszkiné valójában nagyon szeretett és éppen úgy bánt velem, mintha saját fia volnék. A jó asszony lett az én harmadik anyám.”

Ki volt ez a jólelkű család, aki ismét otthon adott Miskának?

Az apa, Vidovszky János, ebben az időben az Apponyi-uraság kasznárja, így Steiner beosztottja volt. Felesége, Urszinyi Karolina, jómódú csabai polgárcsalád gyermeke.

Házasságukból hat gyermek született. János, a legidősebb, Munkácsy idejében már túl járt a huszadik évén. Matild, az egyetlen lány, az előző évben ment férjhez a helyettes szolgabíróhoz, Lehotzky Viktorhoz. (Nevével már találkoztunk a rablótámadás jelentésekor.) Az akkor 13 éves Károly kevesebb tehetséggel rendelkezett, így kereskedő lett belőle. László, a későbbi dobozi gazdatiszt, egy évvel idősebb, Feri, felnötté válva gyomai főjegyző, később csabai árvaszéki ülnök, egy évvel fiatalabb volt Munkácsynál. Ők voltak Miska legkedvesebb barátai – korban is egymáshoz illettek. A legkisebb gyermek, Gyula, a maga három évével aligha lehetett játszótárs, inkább csak lábatlankodott körülöttük.

Az Apponyi-ház hatalmas, három és fél holdas kerttel rendelkezett a város központjában, s kinyúlt egészen a Körös-csatornáig. (Ma a József Attila utca és annak északi oldalán emelt épületek: a régi postaépület, az egykori Megyei Tanács épületei állnak az Apponyi-portán. Mellette, a templom felé eső szomszéd épületben lakott Miska és Reök bácsi.)

Itt töltötte gyermekkorának utolsó boldog éveit Munkácsy.

„Együtt tanultam új barátaimmal, akiknek házitanítójuk volt. Uzsonnára éppen olyan nagy darab vajaskenyeret kaptam – mint ők. Egész nap ott maradtam, késő estig, s csak aludni mentem haza nagybátyámhoz. Milyen boldog órákat töltöttem abban az áldott házban! A nagy udvar és az óriási kert csak növelték boldogságomat, mert állandóan tárva-nyitva voltak előttem. Nyári szünetben itt játszott és verekedett a város többi gyereke is.

Vidovszkiék közül legjobban Ferencet és Lászlót szerettem, mert mind a hárman sokat rajzoltunk. Ferenc nagyon ügyes volt és egész estéket azzal töltöttünk el, hogy a kerek asztalnál, lámpavilág mellett képeket másoltunk. A fiúk anyja be-bejött hozzánk a szobába, ami csak fokozta lelkesedésünket, mert ő volt a bíró, aki rossz osztályzatot adott, ha valami nem sikerült. Legtöbbször ugyan szegény Lászlónak. Így telt-múlt az idő és egyik nap a másikat követte, nem is tudom már, hogy hány hónapon keresztül.”

A Vidovszkyék körében eltöltött időből több apró történetet ismerünk. Néha naivnak vagy jelentéktelennek látszanak, de hozzájárulnak Munkácsy gyermekéveinek megismeréséhez.

Írásban is feljegyezték, és ma is élő hagyomány a következő kis történet: Vidovszky Feri igen ügyes karikatúrákat tudott festeni, jobban rajzolt abban az időben, mint Miska. A gyerekek kinn játszottak az udvaron, Munkácsy félrehúzódtott – rajzolt. Feri bement érte: *„Miska, gyere játszani, úgysem lesz belőled festő”*.

A másik. A Magyar Nemzeti Galéria őriz egy kézirásos feljegyzést Munkácsy gyermekkoráról. Valamelyik Vidovszky fiú írta már felnőttkorában. A visszaemlékezés eléggé pontatlan, a leírt események között időben nagy eltolódások lehettek, ma már ismert eseményeket tévesen mond el. Egy apró epizód azonban ide kívánczok, mert a benne szereplő Steiner-ház miatt csak 1855, Omaszta József beköltözése előtt történhetett.

4. kép. *Vidovszky János és felesége*
Eredeti fénykép. Magántulajdon

Miskának „egyszer sikerült paraszt ruhára szert tennie, s elhatározá magát, hogy Viola szerepét fogja játszani. Tehát megtartottuk az előadást Steiner bácsi házában, de be sem fejezhetük, mert értünk jöttök, hogy haza takarodjunk.”

A kis történet annál érdekesebb, mert tökéletesen igazolhatjuk. 1854. április 21-én ugyanis Nyíri György színigazgató Csabára érkezik, s betérjeszti a főszolgabírónak az előadandó művek jegyzékét. Köztük van a *Viola*. Valamilyen betyártörténet lehetett. Nyilvánvaló, hogy az előadás hatására akarta Miska eljátszani a darabot.

S hogy járt-e színházba?... Nem is akárhogyan!

Zsilinszky feljegyzéseiben olvashatjuk, hogy „*ha lovardai vagy színi társaság jött a városba, Miska azonnal barátságot kötött a társaságnak valamelyik harmadrangú tagjával, hogy annak pártfogása mellett bejuthasson az előadásra. Ha a protekció nem használt, úgy cselhez folyamodott és észrevétlenül beszökött valamely rosszul őrzött nyíláson. Sokszor éppen akkor dugta ki szőke fejét a pódiumon, amikor a függöny felgördült. Ilyenkor aztán volt taps és nevetés a közönség között; csak Pista bácsi csóválta komolyan a fejét.*”

Nincs jogunk kételkedni a visszaemlékezés hitelességében, mert nemcsak Miska eleveisége élethű benne, hanem a szigorú, mégiscsak diplomás nagybácsi, „tekintetes Reök István úr” tekintélyén esett sérelem is. Eseményeket lehet szépíteni, de történeteket kitalálni – aligha.

Ugyancsak Zsilinszky jegyezte fel a következő történetet: „*A rajzoltatás mellett Miska szerette a zenét is, habár a füttyülésen kívül soha nem bírt valamely hangszeren nagyobb ügyességgel játszani. Nagybátyja híres zenész, kitűnő hegedűs és általában műkedvelő ember volt. Űres óráiban gyakran hegedűjátékával mulattatta vendégeit. Ilyenkor Miska egészen elmerengett a szebbnél szebb nóták mellett, és gyerekésszel szeretett volna ő is hegedülni. Egyízben, mikor Reök István távol volt, megtörtént, hogy Miska belopózott az irodába, és az ott lévő tiltott hegedűn kezdte próbálgatni ezt az ismeretes nótát: Nézz rózsám a szemembe... Minthogy azonban sehogysem bírta a hangok melodikus rendjét előidézni, dalolás által iparkodott segíteni a bajon.*

Eközben a hazatérő nagybácsi a furcsa zene hallatára megáll az ablaknál és mosolyogva hallgatózik egy ideig. Aztán egyszerre benyit az irodába és szigorú hangon kérdi a fiútól:

– *Hát te mit csinálsz itt?*

Miska meglepetve ijedten állt ott, néhány perc kellett hozzá, míg bátorságot vett magának; ezt felelte:

– *Hát csak próbálgattam, hogy tudnék-e úgy, mint Pista bácsi.*

– *Hja, barátom, azt tanulni kell ám, nem próbálgatni. Tanulás nélkül soha semmiben sem viszed sokra – volt a felelet.*”

A történet folytatása már az eddig aggregényéletet élő Reök helyzetének megváltozásába is betekintést ad:

„*Reök István néha házi mulatságot rendezett. Minthogy a Bach-korszakban semmiféle nyilvános mulatság nem volt megengedve, a művelt családok Csabán és másutt is házi összejöveteleket rendeztek, melyeken hazafias zenedarabok és tiltott forradalmi költemények előadása mellett kerestek szórakozást, azok mellett sírtak és vigadtak. Akkor Sárosy Gyula volt a legnépszerűbb költők egyike, és az ő 'Táncoljatok lányok, táncoljatok...' kezdetű szép költeménye képezte a legkedveltebb szavallati darabot. Reök István jó szavallat lévén, többször felhívott egy-egy ily költemény előadására, amiért rendszeren megtapsolták.*”

Hogy fogalmunk legyen az esti összejövetelek hangulatáról, közöljük a címe alapján teljesen politikamentesnek vélt dal szövegét:

„FARSANGI DAL

*Táncoljatok lányok, táncoljatok!
Hisz úgymint már rég nem táncoltatok;
Magyarország vigalom színhelye:
Éppen most van a táncnak ideje!*

*Tekintsetek Arad és Pest felé,
Ott is járnak, – szintúgy fűlnak belé!...
Járnak az osztrákok költétáncát,
Csörgetik a zsarnokok rabláncát. –*

*Perényitek nincs, nincs Batthyánytok;
Nagy-Sándor sorsa szinte nem titok;
Elveszett: Aulich, Damjanich, Csányi...
Táncoljatok, magyar hon leányi!*

*Kossuth, az Isten második fia:
Külföldön érzi, mint nyög Hunnia...
De majd eljő még Messiásotok,
Addig... ti lányok, csak táncoljatok!*

*Kivégezték a lelkes Szacsqvayt; –
Mi várja még a nemzet jobbait?
A rengetegben, kik bujdokolnak
Vadak helyett, – mind vérző honfiak!*

*Itt táncnak vége-hossza ne legyen:
Mert a hazának dolga jól megyen;
Akasztófákká lettek tölgyeid,
Óh hon!... Azért táncolnak hölgyeid!*

*Táncoljatok, lányok! Táncoljatok!
Hisz ügyis már rég nem táncolatok;
Magyarország vigalom színhelye, –
Éppen most van a táncnak ideje!”*

Sárosi 1850 februárjában a közeli Komádiban írta ezt a költeményt. A mulatozó ifjúság és az ország helyzetének (a szabadságharc utáni megtorlás) szembeállítására kíméletlen vád a közelmúltat feledő, táncoló ifjúság felé. Az utolsó előtti versszakban mintegy összefoglalja mondanivalóját: „Akasztófákká lettek tölgyeid... Azért táncolnak hölgyeid”.

A „dörgelemes hangjával” szavaló Reök hatása ilyen verssel döbbenetes lehetett.

E kis kitérő után kövessük Zsilinszky történetének folytatását!

„Következtek más és más szereplők, mindinkább erősödő tetszésvihartól kísérve.

Egy ilyen alkalommal a taps lecsillapodása után Reök István az őt bámoló Miskára tekintve mondá:

– Mostmár mindenkit hallottunk, csak Miskát nem, állj elő fiú, itt a hegedű, mutasd meg, mit tudsz. Játssz el a: „Nézz rózsám a szemembe...” kezdetű nótát.

Miska röstellkedve eleinte csak szabódott, hogy ő nem tud hegedülni, de sok biztatásra, látva maga körül a derült arcokat, nekibátorodott. Kezébe vette a hegedűt, egész komolysággal recsegetetni kezdte a már sokszor kipróbált nótát, mire az egész közönség végtelen nevetésben és tapsban tört ki.”

És a történet még most sem ér véget.

Negyven év múlva, 1891 körül, Korbay Ferenc külföldön élő zongorapedagógus Londonban kiadja világhírű magyarnóta-gyűjteményét *Hungarian melodies* címmel. A beírt dedikáció szerint örömmel küldi a rég ígért daloskönyv egyik példányát barátjának, Munkácsynak, s benne mindjárt az elején, a második számú dal, a *Nézzél csak a szemembe*:

*„Nézzél csak a szemembe
Mit olvasol belőle?
Ugye azt mondja,
Ugye azt mondja,
Te vagy az angyala,
Ragyogó csillaga.*

*Jól olvasom, látom is,
Hogy a legény mind hamis,
Ugye jól látom,
Ugye jól látom,
Csalogatsz régóta,
Harmadfél év óta.”*

Úgy látszik, Munkácsynak sokáig kedves nótája vagy kedves emléke maradt ez a dal, így kerülhetett a kötet elejére.

Így telt el az 1854-es év. Nappal Vidovszkyéknál, este haza a nagybácsihoz. „Roppant szórakozott volt – írja róla a korábban már említett Vidovszky –, a szoba kulcsát nálunk hagyta s a speiz kulcsát elvitte...”

Reök nyilván az ügyeit intézte, gazdaságába járt ki Gerendásra, de találkozunk olyan irattal is, amely szerint Debrecenbe megy fontos tárgyalásra. 1853 végén – ugyanakkor, amikor átköltözik új lakásába és visszakapja diplomáját – újabb terven dolgozik, egy gőzmalom-részvénytársaság alapításán. Az ötletet a szükség diktálta:

„E folyamodványban előhozott okok mind alaposak, és egyről egyre állanak – írja a kérvényt támogatva a csabai főszolgabíró –, amiért is részemről is kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy ámbár a vidékünk gazdag és más környékeknek is élelemtáruul szolgálhat, mindamellett a közlekedési eszközök hiányában az isten áldását e vidék nem képes pénzzé tenni s így szükségét fedezni nem képes. – Ime jelenleg is bár mostoha termés vala és gabona mindenütt kevés legyen, mégis a természet terményeit nem képes pénzzé tenni, s ha igen, azokat nagy nehezen és olcsó áron kénytelen elveszteni.”

A társaságba csabai birtokosok jelezték belépésüket – közöttük Steiner Jakab 8000, Beliczay József 10000 forinttal –, de ott találjuk Berger Móricz haszonbérlet és Schwarcz Salamon kereskedőt is. Végül is az őrlési adó bevezetésének híre visszaléptette a jelentkezőket, s Reök 1854 januárjában lemond a gőzmalom-alapításról. Ez volt az utolsó kísérlete közszereplésben.

S ezután – 1854-től – munkásságát jó ideig nem bizonyítják levéltári adatok.

Műkedvelő társulat szervezése, sorsjáték a Nemzeti Színház javára, gőzmalom-részvénytársaság terve jelzik nyughatatlanságát, tenni akarását. Tulajdonképpen az utóbbi két év jelentős megmozdulásainak vezéralakja volt Csabán. Igazat kell adnunk tehát Zsilinszkynek, amikor így foglalja össze Reök működését: „... személyes kiváló tulajdonai és magas műveltsége a közönség kedvencévé tették őt. Rövid idő alatt oly társadalmi tekintélyre tett szert, mely kedvezőbb politikai viszonyok között bizonyára magas állást biztosítottak volna neki.”

De így!? – Birtokos lesz Gerendáson, s hosszú időre eltűnik előlünk. Pedig visszacapott ügyvédi foglalkozását folytatja: „... minden tekintetben hűen, igazságosan s kinyert bizalommal működik...” – írja róla a főszolgabíró.

Utoljára hagytam – időben egyébként is most következne – Reöknek egy különös ügyét 1854 első feléből. Még valamikor az év első hónapjaiban útlevélkérelmet adott be, hogy a poroszországi Breszlau városába utazhasson, ahol „... Reök István ügyvédnek, – köztudomásúlag szül. Grobeth Lujza neje javai tárgyában... pörös keresete vagyon, melyhez személyes megjelenésök kívántatik, s – midőn nejének gyengélkedő állapota a fürdők használatát kíváná, kérelmök megadása ellen, – miután mind erkölcsi, mind politikai tekintetben a legszebb oldalról tűnnek elő – észrevételt nem tehetvén, – a kért útlevél kiszolgáltatása a tárgy sürgősségénél fogva mielőbb ... kívánatos volna” – olvashatjuk a kérelmet támogató hivatalos iratban.

Reök tehát feleségével kíván elutazni, hogy első felesége javait perelje. A támogató irat úgy beszél feleségéről, mint jelenlevőről. Ki volt ez a feleség: Grobetti Lujza, aki előzőleg otthagytta, és Munkácsy sem említi soha, hiszen 1852-ben és 1853-ban is „legény-életet” élt a nagybácsi. Vagy Omaszta Mária, akivel a következő évben, 1855-ben már együtt él, és májusban gyermekük született?

Reök májusban Nagyváradon személyesen sürgeti meg az útlevelet a kerületi biztosnál, s pótolja az elmaradt személyleírást: „Méltóztatik emlékezni, hogy szőke vagyok, szemeim kékfélék ... Nőm leírása nem tudom, szükséges-e. Ő magas, barna, catholica s szintoly kora mint én.”

Ha koruk egyezik, akkor csakis Grobetti Lujza lehet, hisz ő csak négy évvel volt fiatalabb; Omaszta Máriáról, a 16 évvel fiatalabb második feleségéről ezt nem állíthatta volna még a legfelületesebb személyleírásban sem.

De hogy került ide a felesége? Csak a peres ügy miatt volt kénytelen leutazni Csabára? Az idézett írásból nem ez derül ki. Viszont az adókönyvek Reököt magánosnak mutatják. Ugyanígy ír róla 1853 elején a csabai főszolgabíró: „Neje pedig tőlle elmenvén Pesten lakik.”

A kérdést az útlevelügy egyik iratának „külzete” oldja meg, ahol a következő megjegyzés található: „... Stefan Reök aus Csaba und seiner Gattin Louise Groszbeth ...” (Tehát: Reök István Csabáról és feleségének, Groszbeth Lujzának.) Kétségtelen tehát, hogy első feleségéről van szó.

A kérdés további részét – hogy kerül ide felesége? – nem tudjuk megfejtetni, s a feltételezéseket sem folytatjuk tovább. Hadd említsünk meg még annyit, hogy Reök és felesége 8–10 hétig kívánt távol lenni, s előre jelzi, hogy valószínűleg újra ki kell utaznia októberben vagy novemberben a peres ügye miatt.

Ha a különös problémát nem is oldottuk meg, valamit mégis ismét megtudtunk Reökről:

8–10 hétig távol maradt Csabától, és ez az év végén megismétlődik. Ugyanakkor itthon marad a tízéves Miska. *„Annyira nem törődött vele, hogy ha ... nem talált volna Vidovszkyékban melegsívű, szerető pártfogókra, ki tudja, hova jutott volna, mert bizony el lehet mondani, hogy már az elzúllás kezdte fenyegetni”* – írja Fábry Sándor alispán, később temesi főispán visszaemlékezése alapján Takács Zoltán.

Reök birtoka legalább húsz kilométerre van, ami távol tartja Csabától. Hivatala, családi problémái többször utazásra kényszerítik. Úgy látszik, Miska elhanyagolásában nemcsak Reök egyénisége, hanem helyzete is közrejátszott.

A feleség nagyon hiányzott Miska nevelésében.

S a Vidovszkyéknál eltöltött boldog időknék is csakhamar végeszakadt.

1854 szeptembere lehetett.

„Egy este arról kezdtek beszélgetni, hogy a fiúkat gimnáziumba küldik. Csabán ... csak elemi iskola volt; László nemsokára Pozsonyba utazott, s én újra Reök bácsi nyakán maradtam” – írja Munkácsy.

Munkácsy önéletrajza szerint László távozása döntő lesz életében. Újra nagybátyja nyakán maradt, s ezért hamarosan inasnak adja. Igaz ugyan, hogy Feri otthon marad még egy-két évig, hiszen később is említi, hogy mint inas vasárnaponként Vidovszkyéknál egész nap rajzol Ferivel a nagy asztalnál. Mivel akkor a tanítás október elején kezdődött, nyilvánvaló, hogy László 1854 szeptemberének végén távozhattott Csabáról – ha távozott! S a nála két évvel fiatalabb Ferenc 1856 őszén követhette bátyját Pozsonyba. Mai logikánk szerint.

Csakhogy a Vidovszky-fiúkat hiába keressük a pozsonyi középiskolák évkönyveiben. Helyette a szarvasi gimnáziumban találjuk őket, – de csak az 1857/58-as(!) tanévben: mindketten a második osztály tanulói. 1857. október 12-én tettek felvételi vizsgát, mivel előtte a csabai *„magányos tanoda”* tanulói voltak. A gimnázium első osztályát tehát Csabán végezték magániskolában. (A csabai gimnázium őse, egy magán-középiskola 1855-ben indult be Csabán.) A harmadik osztályt ismeretlen helyen végzik, végül csak az 1859/60-as tanévben lesz a pozsonyi ág. ev. gimnázium negyedik osztályának tanulója Vidovszky László (bár körösladányi illetőségűnek említik), s Ferenc még mindig nincs a pozsonyi gimnázium tanulói közt. Végre, amikor 1864–65-ben rábukkanunk az évkönyvekben, akkor is a közeli Szarvason(!) mint végzős gimnazistára. Mindent összevetve: a gimnáziumi évkönyvek szerint László csak 1857 őszén kerülhetett el Csabáról, – s ekkor Miska már két éve asztalosinas volt! (Itt tehát Munkácsy visszaemlékezését nem igazolják a fellelhető dokumentumok.)

Mindez nem zárja ki, hogy László valamilyen okból mégis eltávozott Csabáról 1854 őszén, amint Munkácsy írja – Csabán az egyházi iskoláknak három osztálya volt, a magániskolákat nem ismerjük –, de ennek kevés a valószínűsége.